

Εισαγωγικό σημείωμα

Στην απογραφή του 1928 η Δράμα ήταν η πόλη με τη μεγαλύτερη αναλογία προσφύγων (70,2%), ενώ το ίδιο ίσχυε και για το σύνολο του νομού (70,3%). Περιοχές με υψηλότερη αναλογία προσφύγων ήταν μόνο η τότε επαρχία Κιλκίς του νομού Θεσσαλονίκης (80,9%) και η επαρχία Νέστου του νομού Καβάλας (90,1%). Συνεπώς, μία μελέτη για την προσφυγική εγκατάσταση στην πόλη και τον νομό της Δράμας έχει βαρύνουσα σημασία. Το γεγονός επίσης ότι, τόσο από την υψηλή αναλογία προσφύγων όσο και για άλλους λόγους, η Δράμα του Μεσοπολέμου αποτέλεσε ένα “εργαστήρι” αντιμετώπισης και διαχείρισης πολλαπλών πτυχών του προσφυγικού ζητήματος, από το οποίο άλλωστε αναδείχθηκε μία νέα Δράμα, πόλη και αγροτική περιφέρεια, προσδίδει στο όλο εγχείρημα ένα επιπλέον ενδιαφέρον. Τέλος, αν τη μελέτη για την περιοχή αυτή υπογράψει μία ιστορικός η οποία από το 2007 που υποστήριξε τη μεταπτυχιακή εργασία της *Το «Θάρρος» και το προσφυγικό ζήτημα στη Δράμα και την περιοχή της* μας έχει δώσει αρκετές όψεις του ζητήματος μέσα από ανακοινώσεις σε συνέδρια ή άλλα κείμενα, τότε πραγματικά το βιβλίο αυτό της Γεωργίας Μπακάλη αποτελεί μία πολύ καλή συμβολή στη μελέτη του προσφυγικού ζητήματος στην Ελλάδα.

Το βιβλίο λοιπόν αναφέρεται αρχικά στο ότι η Δράμα, όπως και ολόκληρη η περιφέρεια της Ανατολικής Μακεδονίας, υπήρξε χώρος υποδοχής συνεχών προσφυγικών μετακινήσεων, από τους Βαλκανικούς πολέμους έως και τη δεκαετία του 1920. Ήταν μια περιοχή όπου το ελληνικό στοιχείο αποτελούσε μειονότητα μέχρι την αναχώρηση μουσουλμάνων και “βουλγαριζόντων”, στην οποία, σε διάστημα λιγότερο από 15 έτη, εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από τη Βουλγαρία και τη σημερινή Βόρειο Μακεδονία, την Ανατολική Θράκη και τη Μικρά Ασία, τον Καύκασο και τη νότια Ρωσία, τον Πόντο και την Καππαδοκία, καθώς και ορισμένοι Αρμένιοι.

Μία ιδιαιτερότητα της περιοχής το ίδιο διάστημα αποτέλεσε η προσφυγοποίηση προς την Ελλάδα και η ομηρεία στη Βουλγαρία Ελλήνων κατοίκων της κατά την περίοδο της Βουλγαρικής Κατοχής (1916-1918). Το γεγονός αυτό προκάλεσε ειδικές δράσεις περίθαλψης και επανένταξης των κατοίκων μετά το τέλος αυτής της κατοχής τόσο από το ελληνικό κράτος όσο και από ξένες ανθρωπιστικές οργανώσεις. Να μην ξεχνάμε ότι η κρατική πρόνοια για τα ορφανά και τα παιδιά που βρίσκονταν σε ανάγκη ξεκίνησε από εδώ το 1919 με την ίδρυση του Κεντρικού Ορφανοτροφείου, του Ειδικού Ορφανοτροφείου Θηλέων και του Οικοτροφείου απόρων μαθητών, θεσμοί που επεκτάθηκαν σε όλη τη χώρα από το 1922 και εξής. Να σημειώσουμε εδώ ότι στην ιδιαιτερότητα αυτή εδράζονταν και οι διεκδικήσεις γηγενών, όχι απαραίτητα εφέδρων, για παροχή κλήρου ή άλλων ευεργετημάτων κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου.

Όπως σε κάθε μελέτη για την προσφυγική εγκατάσταση στον Μεσοπόλεμο, έτσι και στο βιβλίο της Μπακάλη υπάρχει διάκριση μεταξύ αστικής και αγροτικής αποκατάστασης. Παρά την ύπαρξη πλήθους ανταλλάξιμων σπιτιών στην πόλη της Δράμας (το 95% των οικημάτων της αναφέρονται ως μουσουλμανικά), ο αριθμός των προσφύγων ήταν τόσο μεγάλος που αυτά δεν επαρκούσαν. Υπήρχε τέτοια ανάγκη στέγης, ώστε στη Δράμα ο όρος «υπαιθρόβιος» αναφέρεται και μετά το πρώτο διάστημα (1922-23), ενώ η υποτυπώδης οίκηση («γυφτομαχαλάδες», «σαραβαλοειδείς παράγκες» κ.ά.) έλαβε μεγάλες διαστάσεις. Δεν έλειπαν, όπως και αλλού, «ατασθαλίες» με αγορές μεγάλων ανταλλάξιμων ακινήτων από γηγενείς και πρόσφυγες ή η προσκόμιση εγγράφων από μουσουλμάνους ότι ήταν Οθωμανοί υπήκοοι ή κάτοικοι της όμορης Δυτικής Θράκης, άρα μη ανταλλάξιμοι. Και βέβαια, η αστική αποκατάσταση συνδέθηκε με την οικονομική κατάσταση των ιδίων των προσφύγων, καθώς οι Ανατολικοθρακιώτες και οι Καππαδόκες είχαν μεγαλύτερες δυνατότητες έχοντας συναποκομίσει την κινητή περιουσία τους, ενώ στον αντίποδα βρίσκονταν οι οικογένειες χωρίς άνδρα «προστάτη».

Και στη Δράμα οικοδομήθηκαν προσφυγικοί συνοικισμοί από το κράτος και την ΕΑΠ, συστάθηκαν τρεις οικοδομικοί συνεταιρισμοί προσφύγων, υπήρξε αυτοστέγαση. Στις παρυφές όμως της πόλης ένας σημαντικός αριθμός οικογενειών θα παραμείνουν «υποτυπώδως στεγασμένες» σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, μέχρι τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, οπότε, όπως και σε άλλες ελληνικές πόλεις, ολοκληρώθηκε εν πολλοίς η αστική αποκατάσταση των προσφύγων.

Η αγροτική αποκατάσταση στον νομό Δράμας και γενικότερα η εφαρμογή της αγροτικής μεταρρύθμισης υπήρξε τόσο σημαντική, ώστε μετέβαλε το αγρο-

τικό τοπίο, τις δομές της γεωργίας, τους όρους ζωής των αγροτών, προσφύγων και γηγενών. Η περιφέρεια του Γραφείου Εποικισμού Δράμας ήταν η μεγαλύτερη σε έκταση και αριθμό προσφύγων από τα άλλα Εποικιστικά Γραφεία, έχοντας στη δικαιοδοσία της 236 χωριά, από τα οποία τα 192 ήταν αμιγώς προσφυγικά. Κυρίως αναδιάρθρωθήκαν οι πεδινές περιοχές, η γεωργία έγινε περισσότερο εντατική και εκτατική, ενώ η νομαδική κτηνοτροφία εκτοπίστηκε σε μεγάλο βαθμό προς όφελος της γεωργίας.

Άλλη μία ιδιαιτερότητα της προσφυγικής εγκατάστασης στη Δράμα ήταν ο εποικισμός των παραμεθόριων περιοχών του νομού. Ήταν μέρος της αγροτικής αποκατάστασης με διαφορετικό όμως πλαίσιο και εξυπηρετούσε εθνικά προτάγματα, όπως η πυκνωση του ελληνικού στοιχείου, η θωράκιση των συνόρων, η απόκρουση της εισβολής ληστρικών ομάδων, αποτελούμενων κυρίως από πρώην σλαβόφωνους κατοίκους της περιοχής, από τη γειτονική Βουλγαρία. Η σπουδή για την υλοποίηση αυτού του εποικισμού είχε ως αποτέλεσμα και λανθασμένες ενέργειες, όπως αναγκαστικές μετακινήσεις, εγκατάσταση μη αγροτών προσφύγων ή προερχόμενων από πολύ διαφορετικό γεωγραφικό περιβάλλον. Πιο “ταιριαστοί” στον εποικισμό αυτό υπήρξαν ορισμένοι Πόντιοι, καθώς ήταν ορεσίβιοι, έμπειροι πολεμιστές και με έντονη εθνική συνείδηση.

Το τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου αναφέρεται στο έργο της ΕΑΠ στη Δράμα, το οποίο συνδέεται, πέρα από την ίδρυση νέων χωριών, την εκχέρωση μεγάλων εκτάσεων και την παραχώρηση γης και εφοδίων, την κατασκευή ή επισκευή οικιών, με την προώθηση του θεσμού των γεωργικών συνεταιρισμών, την εισαγωγή νέων τεχνικών στη γεωργία και την κτηνοτροφία, την εκτέλεση έργων εγγειοβελτιωτικών και συγκοινωνίας. Γενικότερα, η περίοδος λειτουργίας της ΕΑΠ υπήρξε περίοδος παρεμβάσεων και εφαρμογής πολιτικών για τον εκσυγχρονισμό της περιοχής. Η πολιτική της ΕΑΠ κρίθηκε άλλοτε ως θετική και άλλοτε εκφράστηκαν παράπονα για συγκεκριμένες ενέργειες, καθυστερήσεις ή ολιγωρία.

Άφησα τελευταίο το τρίτο κεφάλαιο που τιτλοφορείται «Πρόσφυγες στην πόλη σε συνθήκες απόλυτης στέρξης», το οποίο αναφέρεται στις ευάλωτες ομάδες του προσφυγικού πληθυσμού, τις χήρες και τα ορφανά παιδιά. Στο πολύ ενδιαφέρον αυτό κεφάλαιο, όχι και τόσο σύνηθες σε αντίστοιχες μελέτες, αναπτύσσονται οι τεχνικές επιβίωσης που ανέπτυξαν αυτές οι ομάδες και οι παρεμβάσεις κράτους και τοπικής κοινωνίας (δήμος, εκκλησία, φιλανθρωπικές οργανώσεις, Near East Relief/Foundation) για την προστασία τους, περιγράφονται η εκμετάλλευση, εργασιακή για τα ανήλικα αγόρια, σεξουαλική για τα κορίτσια και τις απροστάτευτες γυναίκες, η περιθωριοποίησή τους. Φωτίζεται έτσι μία

άλλη πλευρά στην ιστορία της Δράμας –για ελάχιστες πόλεις υπάρχουν αντίστοιχες συμβολές– “σκοτεινή” μέχρι σήμερα, με τους νόμιμους οίκους ανοχής αλλά και την παράνομη πορνεία στην οποία γυναίκες πρόσφυγες εξέδιδαν κρυφά προσφυγοπούλες. Άλλη μία τραγική όψη της προσφυγιάς.

Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η πλαισίωση της ιστορικής αφήγησης με επιλεγμένες πηγές (Τύπος, μαρτυρίες, διοικητικά έγγραφα κ.ά.), οι οποίες διαπλέκονται λειτουργικά με αυτήν. Και επιβεβαιώνεται η συγγραφέας, όταν γράφει ότι «μπορούμε έτσι να “συνομιλήσουμε” αμεσότερα με το παρελθόν εκείνο, να μπούμε στο κλίμα της εποχής, να “ακούσουμε” τις φωνές των ανθρώπων και να κατανοήσουμε καλύτερα τη σκέψη και τη δράση τους».

Συνοψίζοντας, το βιβλίο αυτό αναδεικνύει πως η εγκατάσταση των προσφύγων υπήρξε καταλύτης για τη μεταμόρφωση της περιοχής της Δράμας, πληθυσμιακά, εθνολογικά, οικονομικά, κοινωνικά. Η πόλη αύξησε σημαντικά τον πληθυσμό της και επεκτάθηκε πολεοδομικά, αντίστοιχα εξελίχθηκαν και τα ημιαστικά κέντρα της, ιδρύθηκαν πολλοί νέοι πεδινόι οικισμοί, έγιναν γεωυδραυλικά έργα, άλλαξαν καλλιέργειες και μέθοδοι αγροτικής εκμετάλλευσης, αλλαγές κοσμογονικές, όπως αναφέρει η συγγραφέας. Συγχρόνως όμως ισχύει επίσης μία άλλη αποστροφή της: «Στη Δράμα της δεκαετίας του ’20 χτυπούσε η καρδιά της καθ’ ημάς Ανατολής». Μελετώντας τις δημοτικές εκλογές του 1925 σε διάφορες πόλεις στις οποίες εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες, διαπίστωσα ότι αυτοί συγκροτούσαν μία διακριτή ομάδα, ενιαία έναντι των γηγενών. Στη Δράμα, όπου αποτελούσαν τη συντριπτική πλειονότητα, οι όποιες διαφοροποιήσεις, με βάση τα σχετικά δημοσιεύματα των τοπικών εφημερίδων (*Θάρρος*, *Ο Αγών*) και ορισμένων φύλλων της Θεσσαλονίκης, εδράζονταν όχι τόσο στο δίπολο πρόσφυγας-γηγενής, αλλά στην περιοχή προέλευσης των προσφύγων, δηλαδή Πόντιοι Μικρασιάτες, Θράκες, Καππαδόκες. Άλλη μία λοιπόν από τις ιδιαιτερότητες που είχε η Δράμα του Μεσοπολέμου, η Δράμα των προσφύγων.

Νίκος Ανδριώτης, ιστορικός